

Усъвършенстване на инструментариума за изява и оценяване на студентите по проблематиката на международните финанси и международната политика

Йорданка Статева*,
Силвия Кирова**

Резюме: Оценяването на работата на студентите в съвременния свят представлява интегрална част от процеса на обучение. То може да се определи като процеси и практики, прилагани от академичния състав с цел да се направи възможно най-обективна преценка за постиженията на студентите в обучението. Методите за обучение, инструментите за изява и оценяване са изключително разнообразни, но са налице практики, които правят процеса на оценяване и обучение по-ефективен. Тази статия представя в обобщен вид резултатите от изследване с научно-приложен характер, което цели да проучи добрите практики в това отношение на водещи европейски и американски бизнес университети и да даде предложения за усъвършенстване на инструментариума за изява и оценяване на студентите по проблематиката на международните финанси и международната политика.

Ключови думи: оценяване, студентски изяви, обучение.

JEL: A20, A22, A23.

* Йорданка Статева е доктор, професор в катедра „МИО и бизнес“ на УНСС, e-mail: jstateva@yahoo.com

** Силвия Кирова е доктор, главен асистент в катедра „МИО и бизнес“ на УНСС; e-mail: silviakirova@yahoo.com.

Увод

Настоящата статия **отразява работата по университетски проект¹ с горепосоченото заглавие**, чиято крайна цел е подобряване на практиките в системата за оценяване работата на студентите по дисциплини в сферата на международните финанси и международната политика. С оглед на формулираните задачи, **изследването е насочено към добрите практики в европейски университети, като включва и подходящи сравнения с водещи американски университети**. Екипът по проекта смята сравнението с американски университети за необходимо и полезно, доколкото във всички престижни класации на университети в света американски университети заемат първите места. Към настоящия момент няма изследване по формулирания проблем в рамките на Университета за национално и световно стопанство (УНСС), не е известно и в България да е проведено изследване по въпроса. Това прави действията на екипа в тази насока пионерски по своя характер.

Образованието в съвременния свят е най-голямата публична инвестиция в редица държави и най-ефективният начин за мобилизиране на младите хора с оглед пълноценната им реализация като носители на нови идеи и енергия. В тази връзка е **стре-**

¹ Проект за научно изследване № НИД-НИ 1-16/2014.

межът към образование, което стимулира критично мислене, което създава умения, а не просто дава знания. Активните методи за обучение навлизат и се използват все по-широко във водещите американски и европейски университети. В тази връзка се появяват и нови методи за оценяване на работата на студентите. **Оценката във все по-голяма степен касае самостоятелната работа на студентите, а не толкова начина и степента на точност на възпроизвеждане на материала, представен от преподавателя. Добрите практики в това отношение са ориентирани предимно към развиване, респективно оценяване на уменията за презентирание на самостоятелни разработки, работа в екип и решаване на проблеми.**

Изборът на материята на международните финанси и международната политика не е случаен. *Актуалността и значимостта на тази проблематика в съвременния свят е безспорна с оглед на развитието в световната икономика и политика, респективно тясно преплитане на икономиката и политиката.* Връзката между финансите и политиката е реално съществуваща, но в България при подготовката на кадри е често пренебрегвана. Организирането на учебния процес по професионални направления, особено в бакалавърска степен, на практика издига стена между специалностите в областта на икономиката и политическите науки. **Една от новите магистърски програми по Международни финанси („Международни финанси и бизнес“) внесе нови елементи чрез разширяване на интердисциплинарния подход и по-конкретно обединяване на обучението по проблематиката на международните финанси и бизнеса с международната политика. Вече няколко години пред комисията за защита на магистърски тези се явяват отлично подготвени дипломанти по тази нова магистърска програма, включително с неикономическа бакалавърска степен, които впечатляват с**

оригинални теми, свързани с новите им икономически работни позиции. Становището на екипа по настоящия проект е, че философията на преподаване и съвременното учебно съдържание (за трите степени на висшето образование) трябва на практика да бъдат тясно свързани с методите за оценяване на придобитите знания и умения. Водени от това разбиране, членовете на екипа се насочиха към съгласувано прилагане на модерни форми на оценяване, подходящи за дисциплините от проблематиката на международните финанси и международната политика. Хармонизирането не само на учебното съдържание, но и на оценяването на представените знания и умения от студентите, има голямо значение и съответно допринася значително за увеличаване на мобилността на студенти и преподаватели, което е категорично изискване, заложено в Стратегията „Европа 2020“.

Първа част. Принципи на доброто оценяване на студентите

Оценяването на работата на студентите в един университет в съвременния свят се разглежда като интегрална част на процеса на обучение. В по-тесен смисъл, оценяването може да се определи като процеси и практики, прилагани от академичния състав с цел да се направи възможно най-обективна преценка за постиженията на студентите в обучението по различните дисциплини (Suskie, 2010; Harlen, 2005, p. 207-22).

Целите на оценяването могат да бъдат формулирани както следва: 1) Да насочва развитието на студентите в процеса на формиране на знания; 2) Да информира студентите за прогреса им; 3) Да информира академичния състав за прогреса на студентите и за ефективността на учебния процес; и 4) Да осигурява информация за съответния факултет и университета.

В литературата, посветена на методиката на обучението и оценяването в университет, **като добро се определя това оценяване, чиито резултати се използват за подобряване на обучението на студентите, както и за вземане на решения относно планирането на учебния процес и неговото бюджетиране (Suskie, 2010; Harlen, 2005, p. 207-22)**. За да служи на тези цели, оценяването трябва да притежава някои основни характеристики. Първо, то трябва да носи достатъчно прецизна и достоверна информация относно придобитите от студентите знания и то така, че резултатите от оценяването да могат да се използват за планиране и вземане на решения за учебния процес. Второ, оценяването да има ясна цел/и, което означава резултатите от него да могат да бъдат използвани, а не да остават само за сведение. Трето, при фокусиране на оценяването върху ясно формулирани и значими цели за обучението на студентите, резултатите от него ще осигуряват информация от голямо значение за факултета и целия университет.

Поставянето на абсолютно прецизна оценка от страна на преподавателя е на практика трудно постижимо. В тази връзка **целта на оценяването може да се определи като поставяне на максимално достоверна оценка, отразяваща в най-пълна степен доколко студентите са постигнали предварително формулираните цели**. С оглед на това е необходимо преподавателят да събере свидетелства за работата на студентите – писмено и/или устно представяне в различни форми, които да послужат като база за оценка на постиженията. Дори и при използване на най-прецизните методи и инструменти за оценяване, винаги може да има фактори, които да попречат на достоверността на оценката. Въпреки това, има някои принципи, спазването на които способства за формиране и представяне на достатъчно достоверни оценки.

В това отношение, на първо място е необходимостта от формулиране на ясни и значими цели на обучението. За да се определи като достоверна и прецизна, оценката трябва да измерва постиженията на студентите спрямо първоначално зададените цели на обучение. На второ място е необходимостта от използване на разнообразни средства за оценяване. *Може да се приеме, че колкото по-голямо е разнообразието от средства за оценяване и свидетелствата от студентската работа, толкова по-прецизна би била оценката*. Това предполага и изисква прилагане задължително на повече от едно средство за оценяване – тест със затворени (и отворени) въпроси, представяне на есе, разработване на проект, презентация (индивидуална или групова) и др. На трето място е необходимо студентите да разполагат с достатъчно възможности за овладяване на материала и съответно придобиване на уменията, които се изискват от тях. Това означава предоставяне на достатъчно и навременна информация на студентите относно подходящи литературни източници, осигуряване на възможност в процеса на обучение за практикуване и проверка на знанията, което дава необходимата обратна връзка за прогреса в рамките на семестъра. Обратната връзка следва да е достатъчно подробна, конструктивна и своевременна, за да бъде полезна на студентите при подготовката им за бъдещи задачи. Следва да се има предвид, че *целенасоченото ангажиране на студентите чрез техни разнообразни изяви в процеса на обучение, както и окуражаването им в това отношение доказано подобрява представянето*. Като четвърти принцип може да се изведе необходимостта от оценяване на студентите справедливо, непрегубедено и равнопоставено. Спазването на този принцип предполага даване на задачи и въпроси, които са ясни и неподвеждащи, познати като схема и конструкция на всички студенти, както и използването на гуми

и изрази, които имат еднакво значение за всички. Препоръчително е и премахване на идентифициращата информация от теста преди оценяване, както и независима оценка от поне двама преподаватели (евентуално в случай на значително разминаване в двете оценки, студентската работа се оценява от трето лице).

Втора част. Практики за оценяване работата на студентите в европейски университети

Членове на екипа посетиха два европейски университета, в които се провеждат работни срещи и дискусии с колеги по проблематиката на настоящия проект. Въз основа на информацията от сайтовете на други университети, както и в резултат на осъществени писмени контакти с преподаватели, изследването включва изводи и резултати относно системите за оценяване в повече европейски университети.

Изборът за посещение от членове на екипа в Nova School of Business and Economics в Лисабон се определя от факта, че магистърската програма по финанси (International Masters in Finance) на този португалски университет заема престижно място в световната класация на "The Financial Times" – Masters in Finance Pre-Experience (за 2015 г. – 19-та позиция, а за 2016 г. – 14-та позиция). Най-общо самостоятелната работа на студентите в магистърската програма има по-голямо значение и съответно по-голяма тежест при формирането на крайната оценка за разлика от обучението в бакалавърска степен, където е по-важно степента на овладяване на конкретни знания.

Оценяването на студентите по всяка отделна дисциплина в магистърската програма се осъществява по скала от 0-20. За успешно взет изпит е необходима оценка равна или по-голяма от 10. Крайната оценка се формира на базата на участието на

студента в час в рамките на семестъра, самостоятелни писмени работи, тестове и други форми. Преподавателят трябва да използва повече от един метод за оценяване, като изпитът в края на семестъра е задължителен. Всеки преподавател определя и представя в учебния план по дисциплината в началото на семестъра избраните методи за оценяване и тяхната тежест при формирането на крайната оценка за студента. Валидни са правила, съгласно които тежестта на изпита в края на семестъра не може да бъде по-малка от 30% и по-голяма от 70% при формирането на крайната оценка, а самостоятелната писмена работа има тежест най-малко 50%. За всяка дисциплина в магистърска програма има предвиден само един изпитен период. Това на практика означава, че студентите нямат право на поправителна сесия – с изключение на т.нар. специален изпит за дипломиране. Според правилата, този изпит е възможност за студенти, които успешно са защитили своя магистърски работен проект и не са положили успешно само един изпит – те имат право на второ явяване, ако на първо явяване са получили оценка минимум 5 (от 20) и заплатят за поправителния изпит (150 EUR).

Получаването на магистърска степен в този университет в Лисабон става след защита на магистърски работен проект. Той най-общо представлява самостоятелна студентска разработка с научно ръководство от преподавател. В рамките на магистърската програма по финанси работните проекти могат да бъдат в три различни форми: полево проучване, научно изследване и изследователски стаж. Полевото проучване е фокусирано върху реален икономически, респективно финансов проблем, с който студентът ще трябва да се справя в своята бъдеща професионална реализация и който му позволява да приложи определени познания и умения, придобити по време на обучението. В предварителния етап на полевото проуч-

ване се позволява работа в екип, но всеки студент задължително трябва да представи индивидуален писмен доклад, съдържащ основните изводи и резултати от неговата работа. Академичният директор на магистърската програма по финанси проф. Мигел Ферейра посочи полевото проучване като най-предпочитаната от студентите форма на магистърски проект през последните години. Студенти често избират и наблюдават победенето на портфейл от акции на различни компании, листвани на борсата (т.нар. Equity Research). Друг възможен начин за провеждане на полево проучване, избран от студентите, е консултиране на компания по реален проблем в дейността ѝ. Тази възможност за магистърски работен проект се основава на установени и постоянно разширяващи се отношения на университета с финансови компании, с оглед предлагане на реални казуси от практиката на студентите дипломанти.

Научното изследване завършва с представяне на разработка по тема, предложена от преподавателя или самия студент при осъществено научно ръководство от страна на преподавателя. Тази форма на магистърски проект е подходяща и се избира от студенти, които са се насочили към научната сфера.

Когато студентът разработва и представя работен проект, касаещ дейността на определена компания на базата на проведен стаж в нея, избраната форма за магистърски проект е изследователски стаж. В случая най-важното изискване е проектът да има проблемна ориентация – това означава да се работи по конкретен проблем за разрешаване, формулиран от компанията. По време на стажа студентът има двама съветници – академичен съветник от университета и корпоративен съветник от компанията.

Независимо от избраната форма, студентът представя в електронна форма магистърски работен проект, който не

надвишава 25 страници. Следва публична защита на проекта пред жури, съставено от трима преподаватели, единият от които задължително е научният ръководител, а другите двама са предварително и подробно запознати с труда на студента. Всеки магистърски проект се оценява по скала 0-20 и се счита за успешно защитен, ако оценката на журито е равна или по-висока от 10. Оценката е двукомпонентна и включва оценка за изследователския процес от научния ръководител и оценка от журито за представянето на разработката на защитата. Финалната оценка, която обявява научното жури най-общо има предвид следните критерии: усилията, ангажимента и способността за самостоятелна работа на студента, задълбоченост на анализа, иновативност на подхода и разработката (оценяват се от научния ръководител), както и качество на финалния доклад, комуникативни способности и способност да се дискутира проблема и да се отговаря на въпроси (оценява се от журито).

Интерес представляват практиките за оценяване на работата на студентите в докторските програми на Nova School of Business and Economics. Университетът предлага обучение в две докторски програми: по икономика/финанси и мениджмънт. Първите две години са предвидени за академично обучение по различни дисциплини, като целта е да бъдат подготвени кандидатите за докторска степен с необходимите теоретични и емпирични знания с оглед изграждането им като независими изследователи. Следващите две години от програмата са посветени на научните изследвания. Инструментариумът за изява и оценяване на докторантите съществено се различава от българската практика в това отношение. Изискванията за завършване на първата година от докторантурата са следните: успешно полагане на изпити по Макроикономика, Микроикономика, Иконометрия, Математика и Изследователски теми; по-

Икономическо образование

лучаване на PhD Pass на специални тестове в края на годината; успешно представяне на Summer Paper. В рамките на курса със заглавие „Изследователски теми“ участват различни преподаватели от университета, които представят пред докторантите своята научна дейност. Целта е докторантите да се ориентират в голямото разнообразие от научни области и да идентифицират тази, която най-добре съответства на интересите им. През втората година на докторантурата се прави избор между две области на специализация – икономика или финанси. В началото на първия семестър на втората година студентът избира научния си ръководител. Докторантът започва работа по първото си дисертационно изследване. Вторият семестър на втората година е предвиден за задължително участие на студентите в обменна програма с друг университет. Изискванията за успешно завършване на втората година от докторантурата са следните: положителна годишна атестация (първа за докторанта); успешно положени изпити – от избраната сфера на специализация и изпитите в чуждия университет; редовно участие в седмичните докторантски изследователски уъркшопи, на които всички докторанти по икономика и финанси представят своята работа и така информират за прогреса си по първото дисертационно изследване; участие в изследователски семинари за учени икономисти от цял свят. През третата и четвъртата година докторантите работят върху дисертационните изследвания и по-конкретно в края на третата година те трябва да представят своето второ научно изследване, в края на четвъртата – третото си изследване. И през двете години студентите участват редовно в организирани докторантски събирания и семинари и преминават през процес на атестиране в края на всяка година. Докторската програма приключва чрез представяне на дисертация под формата на три научни изследвания по

избраната тема – това са на практика материали за публикуване в престижни международни научни издания. Дисертационните изследвания трябва да бъдат защитени пред научно жури, в което са включени научният ръководител, други двама преподаватели от същия университет и двама външни членове от други университети.

Студентите в този португалски университет през първите две години от докторантурата са оценявани по проблематика, която ще им позволи да се превърнат в самостоятелни изследователи. Едва впоследствие се прави избор на конкретна научна област за изследване и съответно научен ръководител. Предвиденото участие в докторантски събирания и семинари е много удачна форма за изява на докторантите, за получаване на обратна връзка, критични бележки и обмяна на идеи в процеса на дисертационни изследвания. Освен това, бъдещите изследователи са окуражавани за придобиване на международен опит чрез участие в международни конференции, на които да представят резултатите от своята научна дейност.

Членове на екипа посетиха и най-старото висше икономическо училище в Словакия – Университета по икономика в Братислава, и проведеха дискусия с колеги по въпроси на структурирането на проблематиката по международни финанси и оценяването на работата на студентите. С академичния ръководител на направление „Международни финанси“ във факултет „Национална икономика“ проф. Павол Охотнишки и заместник-декана по международните въпроси на факултета д-р Яна Пельова бяха обсъдени конкретни въпроси, свързани с обучението на студентите. Методите за оценяване в университета в Братислава имат редица сходни характеристики с установените и прилагани в УНСС, но има и значителни различия. За бакалавърските икономически специалности дисциплината „Международни финанси“ винаги присъства в учебните

планове като избираема, а за всички магистърски програми на факултета по икономика, тази дисциплина е задължителна.

Крайната оценка по всяка дисциплина в бакалавърска степен се формира на база на работата на студента в семинарните занятия през семестъра (обикновено с тежест 40% от оценката) и резултата от теста в края на семестъра (с 60% тежест), който съдържа само закрити въпроси. Много важен момент в случая е, че системата за оценяване задължително включва двойно оценяване (всеки тест се оценява самостоятелно от двамата преподаватели).

Всяка магистърска икономическа програма завършва с представяне на магистърски проект и държавен изпит. Възможните теми се предлагат от факултета и се променят всяка година. Магистърската теза се оценява първоначално от двамата преподаватели – научният ръководител и рецензент. Само ако техните оценки се различават с повече от две единици, трети преподавател се включва като арбитър. С тази получена оценка кандидат-магистрите защитават своята разработка пред изпитна комисия, която взема окончателно решение и може да потвърди или отхвърли вече получената оценка.

Съществена разлика с българската практика, която екипа по проекта установи е в начина на подбор и приемане на докторанти. В университета в Братислава няма кандидатдокторантски изпит, а изходна точка при кандидатстването и подбора е темата на дисертацията, която са задава от университета, респ. съответния факултет, на база на формулирани приоритетни изследователски сфери. Всеки кандидатдокторант представя мотивационно писмо и разработка по зададена тема (в рамките на 25 страници), в която представя своите виждания по проблема, потенциални цели, задачи и приноси. След предварителната селекция следва дискусия с успешно представилите се кандидати. На практика се

търси подходящ изследовател за темата, а не тема за кандидат-докторанта. Впоследствие докторантите са оценявани по четири задължителни и два избираеми изпита. Обучението предвижда три семестъра за полагане на всички изпити и три семестъра за дисертацията. Задължително изискване е в рамките на докторантурата студентът да кандидатства и да получи международна стипендия (грант) и да прекара един семестър в чуждестранен университет по програма за обмен.

Докторант от екипа на проекта установи връзка с колеги от Stockholm School of Economics и анализира практиките за оценяване на работата на студентите. Задължителните елементи на оценяването в този университет включват: формиране на критерии за оценка, определяне на обхват и относителна тежест на различните методи за оценка, както и създаване на механизми за справедливо оценяване. Инструментарият за оценка включва: тест, въпросник, упражнение, есе, писмена работа, проучване на казус, презентация, писмен изпит, устен изпит, като най-разпространената форма на оценка за бакалавърска степен е тест и проучване на казус, както и презентация. Тестовите са два вида – ориентирани към критерии и ориентирани към стандарти. Осигуряването на надеждност като стандарт за качество на оценката се постига чрез включване на въпроси за проверка на достоверността, за да се провери доколко представителни за равнището на студента са дадените отговори. В Стокхолмския университет по икономика е налице тенденция към засилване участието на студентите по време на лекции и семинарни занятия (особено в по-малобройните курсове), както и на поставяне на акцент върху работата в екип и съответно оценка на представянето не само на индивидуално равнище, но и на равнище учебна група. За оценяване на магистърски тези и докторски дисертации е валидна обща процедура.

Трета част. Практики за оценяване в американски университети

Важна част от работата по проекта са сравненията относно оценяване работата на студентите във водещи американски университети. Изследването установява значителни различия в практиките за оценяване на студентите не само в отделните университети, но и между различните преподаватели. Публикуваните на сайта на всеки университет учебни програми за предлаганите курсове представят много голямо разнообразие от практики за оценяване, прилагани от преподавателите. Всеки преподавател има правото и определя компонентите на оценката по съответната дисциплина. При наличието на изключително многообразие и значителни различия, изследването установява някои най-общи сходства. На първо място, оценяването зависи от степента на обучение. По дисциплини в бакалавърска степен като правило е по-голяма тежестта на изпитите. В по-горните степени – магистърска и докторска, се увеличава тежестта на самостоятелната работа на студента в различни форми. На второ място, оценяването на студентската работа и постижения е неразривно свързано с оценката на преподавателската работа и реакцията на студентите в това отношение. Поддържането на постоянна обратна връзка преподавател – студент е важна характеристика на процеса на обучение в престижните висши училища.

Изследването по проекта за оценяване на студентската работа има предвид няколко най-престижни класации на университети, включително класацията на Forbes за 2015 г., която откроява и поставя съответно на първи места колежа Pomona College и University of California, Berkeley. В престижната световна класация World University Rankings 2016 Университетът в Бъркли е на 7-ма позиция.

Значителен интерес представлява практиката за оценяване на студентската работа на двама преподаватели в Университета в Бъркли, които работят по проблематиката на световната икономика и в частност на глобалните финанси, и са учени от световна величина – проф. Бари Айхенгрийн и проф. Морис Обстфелд. В представените учебни програми от проф. Айхенгрийн изключително подробно и прецизно са формулирани изискванията му и условията за работа по време на семестъра, включително процеса на оценяване. Той оценява по различен начин работата на студенти бакалаври, магистри и докторанти. Има разлики и в оценяването по различни преподавани от него дисциплини с оглед спецификата на материята. За бакалавърски курс оценката е основно трикомпонентна и включва работата върху домашно задание (решаване на задача) с 20% тежест, два теста в рамките на семестъра с обща тежест 40% (по 20% за всеки тест) и изпит в края на семестъра, който формира 40% от крайната оценка. Когато курсът включва семинарни занятия, водени от друг преподавател (асистент), практиката за оценяване предвижда евентуално бонус за студента по преценка на асистента за активно и информирано участие по време на занятията.

За друг курс на проф. Айхенгрийн, предлаган на студенти в магистърски програми, оценката се формира от пет елемента, всеки от които има по 10% тежест в крайната оценка и освен това включва представена разработка в края на семестъра с 50% тежест. Тези пет елемента са много подробно и точно описани в учебната програма и са следните: среща с преподавателя в самото начало на семестъра и четири домашни задания. Прави впечатление, че оценката взема предвид срещата на студента с водещия курса в началото на семестъра, на която се обсъжда темата на разработката, предавана в края на семестъра, както и всички други въпроси

относно участието и работата на студента. Задължително в процеса на оценяване на студентското представяне участват най-малко двама преподаватели. Вторият преподавател е обикновено водещият семинарните занятия и той се включва по два начина в оценяването: чрез отчитане на информирано и активно участие на студента в час, както и чрез проверка на поне две от домашните задания.

Оценяването на студенти-докторанти от проф. Айхенгрийн се различава съществено от това на бакалаври и магистри. Оценката е основно друконпонентна и включва 50% тежест за предавани бележки в началото на всеки лекционен час и 50% за самостоятелна изследователска разработка в края на семестъра. Професорът взема предвид и информирано, конструктивно участие в час. Бележките, които студентът трябва да предаде в началото на лекционния час всяка седмица, са в рамките на една страница и са върху материала, който лекторът ще представя същия час. Това означава, че проф. Айхенгрийн гържи докторантите, които посещават неговия курс, да са се запознали с материала предварително. За трета степен на обучение това е добро изискване от страна на преподавателя и със сигурност допринася за по-високо академично равнище на провежданите лекционни часове. Детайлно са описани характеристиките на самостоятелната разработка на докторантите, която е с обем 25 страници и се предава до една седмица след края на лекционния курс. Според проф. Айхенгрийн, най-голямото предизвикателство за докторанта в това отношение е изборът на тема и поточно идентифициране на проблем за анализ. Темата на разработката трябва задължително да е обсъдена с преподавателя в началото на семестъра. Впоследствие, по време на разговори в консултацияните часове на лектора се уточнява и приема структурата на разработката. Готовият

материал, който докторантът предава в края на курса, задължително трябва да съдържа следните елементи: изясняване на актуалност и значимост на избрания въпрос, теза и съответно хипотези, историческа част, представяща развитието по въпроса и нов авторов анализ и формулирани тенденции.

Проф. Морис Обстфелд оценява представянето на студентите бакалаври чрез обявена скала, която включва три основни компонента: домашни задания, изпит в средата на семестъра и изпит в края на семестъра. Домашните задания са шест на брой и включват решаване на задачи и казуси, а тежестта на оценката им в крайната е 25%. Двата изпита с предварително обявени дати имат общо 75% тежест, от които 30% за изпита в средата на семестъра и 45% за изпита в края на семестъра.

Университетът в Бъркли предлага престижната магистърска степен MBA, като в Департамента по икономика няма формална, в смисъл на отделна програма за магистърска степен. Магистърската степен в този университет се получава само като част от докторската програма. Затова студентите, получаващи магистърска степен по икономическа специалност в Бъркли, не представят отделна разработка (дипломна работа, магистърска теза), след като са завършили семестриално. Същевременно редица от курсовете задължително завършват с представяне на разработка, която е с практическа насоченост. Това обикновено е групов проект, като екипът от студенти се формира по един от двата начина: произволно групиране, което прави преподавателят, или студентите сами правят избор и формират екип. Всички студенти в един екип получават еднаква оценка за своята работа. Тази прилагана практика за оценяване има своите положителни страни, но студентите често изразяват несъгласие и я определят като несправедлива.

Икономическо образование

В университета Харвард крайната оценка за работата на студента през семестъра е многокомпонентна, като конкретният състав на компонентите зависи на първо място от степента на обучение. Най-общо, основните компоненти се свеждат до самостоятелна писмена работа, изпити (в средата и края на семестъра), активно участие в час, работа в група – проекти, презентации. По време на следването за получаване на престижната магистърска степен MBA в Харвард, студентите не се явяват на изпити и не правят тестове. Преподавателите по отделните дисциплини оценяват представянето на студентите в дискусии по определени теми – това са т.нар. case discussions.

Интерес представляват практиките за оценяване на работата на студентите в магистърска степен в Wharton School: University of Pennsylvania, заемащо винаги едно от първите места във всички престижни класации за бизнес университетско образование и съответно 4-а позиция в Global MBA Ranking 2016 ("The Financial Times"). Работата на студентите, избрала курса „Финансови деривати“ в Wharton, се оценява по твърде гъвкава система. Преподавателят по дисциплината обявява в учебния план две възможни скали за оценяване, като прилага по-изгодната за всеки студент в зависимост от индивидуалните характеристики на неговото представяне. Най-общо, скалите съдържат три компонента: оценяване на домашни задания (задачи), изпит в средата на семестъра и изпит в края на семестъра. Домашните задания в рамките на семестъра са шест на брой, които са оценявани „положително“, „отрицателно“ или „зачита се“. Оценката съгласно първата обявена скала се формира от следните компоненти: 20% от домашните задания, 40% от резултата на изпита в средата на семестъра и 40% от изпита в края на семестъра. Втората скала включва 20% тежест за резултата

от домашните задания, 25% от изпита в средата на семестъра и 55% от изпита в края на семестъра. Двата изпита са задължителни, но резултатите имат различна тежест в двете обявени скали и преподавателят решава коя от двете да приложи в зависимост от конкретните резултати, респективно по-изгодния вариант за студента.

За курс „Парична икономика и глобалната икономика“ (Monetary Economics and the Global Economy) оценката за работата на студента включва 15% тежест за резултатите от домашните задания (4 или 5 задачи), 75% тежест за резултатите от изпити (два изпита в рамките на семестъра и един изпит в края на семестъра) и 10% за работа върху проект. Проектът се разработва в екип и се оценява след презентация. Водещият курса прави уговорката, че всички членове на студентския екип получават еднаква оценка, независимо от индивидуалното представяне. Приема се, че това може да стимулира отговорен избор и съответно мотивирана работа в екип, в който всеки има равностойно участие и неговата подготовка и представяне влияе в максимална степен върху оценката на всеки участник.

За курс „Международни финансови пазари“ в Wharton обявените компоненти за оценката са основно четири: изпит в средата на семестъра, изпит в края на семестъра, пет задачи, разработвани в група и две индивидуални задачи. Двата изпита са задължителни и имат общо 70% тежест в крайната оценка (по 35% за всеки отделен изпит). Груповите задачи са пет на брой и се разработват в рамките на екип от 3-5 студенти, като изборът на екип в началото на семестъра е окончателен и промени в състава му не могат да се правят по време на семестъра. Екипите представят пет отделни проекта – в писмена форма или под формата на презентация, като всеки участник в екипа оценява работата на

своите колеги и тази оценка има значение за крайната оценка, поставена от преподавателя. Груповите проекти имат 20% тежест върху крайната оценка. Двете индивидуални задачи включват отговор на въпроси или решаване на задачи, които са различни за всеки студент и резултатът има 10% тежест в крайната оценка.

За курса „Капиталови пазари“ крайната оценка е трикомпонентна. Резултатите от домашните задания имат 35% тежест, двата задължителни изпита общо 60% (по 30% за изпита в средата и изпита в края на семестъра), както и 5% за активно, информирано и конструктивно участие в час.

В Университета на Вашингтон (University of Washington) лектор по дисциплина от проблематиката на международните финанси (проф. Фабио Джирони) оценява работата на студенти бакалаври чрез скала, която включва три компонента. Студентите се явяват на два изпита с предварително обявени дати – в средата и края на семестъра, като тежестта на първия изпит в средата на семестъра е 40%, а на изпита в края на семестъра 45%. Домашните задания имат обща тежест 15% в крайната оценка. Те са шест на брой, като две от заданията включват еднакви въпроси за всички студенти, а останалите четири са различни задачи или въпроси, индивидуално формулирани за всеки студент. Прави впечатление, че задължително двамата преподаватели участват при поставянето на оценките и съответно оформянето на крайната оценка по дисциплината. Лекторът преглежда и оценява само част от теста в края на семестъра. Останалата част от теста се оценява от друг преподавател, който обикновено е водещият семинарните занятия. Домашните задания се оценяват от втория преподавател.

В Georgetown University за оценяване работата на студентите по проблематиката на международните отношения и финанси се използва формуляр, в който са указани очакваните резултати в рамките на определен

курс и към тях се съотнасят конкретните постижения на всеки студент. Те се измерват по 16 показатели и на тяхна основа се формира крайната обобщена оценка. Провеждащите изпита отразяват във формуляра оценките си за интереса на студента към проблематиката на курса, неговата способност да изучава и усвоява учебното съдържание, качеството на работата на студента, възможностите му да намира решения на проблеми в съответната област, реакциите му към конструктивни критики от страна на преподавателя, уменията му да работи в екип и да се съобразява и отчита различни становища. Лекторът, респективно водещият семинарните занятия, попълва формуляра на основата на своите впечатления и наблюдения за работата на всеки студент по проблематиката на курса. Оценяват се домашни, реферати, участие в дискусии, презентации, тестове. Предвидено е преподавателят да дава и допълнителни коментари към оценката. Студентът също има право да впише свои коментари във връзка с получената оценка, което осигурява необходима обратна връзка по отношение процеса на оценяване.

Един от важните въпроси в студентското обучение е начинът на приключване на магистърска програма и евентуално оценяването на магистърската теза. Магистърските програми в американските университети са в много различен формат, като малка част от тях включват представяне на дипломна работа/магистърска теза след семестриално завършване. В повечето американски университети студентите представят самостоятелни разработки като задължително условие за завършване на включените в магистърската им програма курсове. Видът на програмата и конкретно характеристиките на курса определят на практика целите на представяните студентски разработки. В случая се има предвид, че целите за проекти, с които се завършва курс с предимно теоретична насоченост, се различават от це-

лите за проекти за по-практически курсове, обикновено включени в бизнес-ориентирани магистърски програми. Примерно, задачата за самостоятелна разработка на студента може да включва посещение в компания в съответната сфера, идентифициране и анализ на актуалните проблеми в работата ѝ и съответно аргументирани предложения за преодоляване на проблемите. Оценяването на самостоятелните студентски разработки може да се извършва от един или двама преподаватели.

Във всички американски университети преподавателите обявяват в своите учебни програми изключително строги изисквания относно присъствие на студентите, както и спазване на сроковете за представяне на домашните задания и самостоятелните разработки в различна форма. Няма официално формулирано и записано правило на сайта на нито един американски университет относно присъствие на студентите в час, но всеки преподавател има правото и обявява свои задължителни изисквания в това отношение в рамките на учебната програма. Примерно колежът Ротона College е обявил, че ако студентът отсъства от първите два часа на курса, преподавателят има правото да го отпине от своя курс. Освен това, колежът изпраща на родителите т.нар. уведомявания за слабо представяне на студента по време на семестъра, в случай че преподавателят изпрати подобно уведомяване до декана на факултета. Смята се, че ако родителите бъдат уведомявани още в рамките на семестъра за незадоволително представяне на студента, това би могло да съдейства за подобряване на работата му и съответно успешно приключване на записания курс.

Оценката на студентската работа и постижения е неразривно свързана с оценката за преподавателската работа и реакцията на студентите, като в това отношение е налице разработена стройна система във всеки американски университет. В редица

университети преподавателят може да задава въпроси в края на всеки лекционен час. Примерно, в университета Станфорд задаваните от преподаватели въпроси в края на всяка лекция са от типа: Какви бяха основните пунктове в днешната лекция? Кой от въпросите или примерите в днешната лекция се нуждае от допълнителни разяснения? Отговорите на студентите не оценяват директно работата на лектора, но насочват към предизвикан интерес към материята и информират за способността на лектора да обяснява на достъпно равнище.

Четвърта част. Предложения за усъвършенстване на практиките в рамките на системата за оценяване работата на студентите в УНСС

Проведеното изследване цели в крайна сметка да бъдат направени предложения за усъвършенстване на практиките за оценяване работата на студентите в УНСС¹. **Дадените тук предложения са в резултат на проучения международен опит, както и на проучване на действащата в Република България законодателна уредба относно оценяването във висшето образование². Целта на екипа е да бъдат направени предложения, които да не влизат в противоречие с действащите законодателни норми, а да могат лесно да бъдат внедрени в практиката на препода-**

¹ Във формулирането на предложенията участват авторите на статията, както и докторантите Милена Михайлова и Стоян Канатов, членове на екипа по проекта.

² Разпоредби, относно оценяването във висшето образование се съдържат в Закона за висшето образование, Закона за развитието на академичния състав в Република България и Правилника за прилагането му. В допълнение, според Закона за висшето образование, висшите училища чрез свои правилници определят начина на провеждане на изпитните процедури.

давателите. Екипът по проекта представя предложения, касаещи трите степени на университетско образование.

Предложенията за усъвършенстване на оценяването в бакалавърска и магистърска степен могат да бъдат формулирани както следва:

- **Всеки преподавател би трябвало да обявява в началото на семестъра начина на оценяване за съответния курс, респективно компонентите (инструментарията за оценяване) и относителната им тежест в крайната оценка. Това би могло да стане с изготвяне на подробна учебна програма по дисциплините, която да се осъвременява ежегодно.** От голяма важност за адекватността на оценките е студентите предварително да знаят какво се очаква от тях в процеса на обучение. Затова те следва да разполагат с предварителни насоки относно формирането на оценката, както и със скала за оценяване – кое представяне на студентите е под стандарта, кое е приемливо и кое се отличава. Разбирането от страна на студентите за процеса на оценяване трябва да бъде подпомагано от достатъчно ясни обяснения за критериите и стандартите, по които ще бъдат оценявани.
- **Своевременно писмено информирание за формите на самостоятелна работа на студентите, за сроковете, които трябва да спазват, за изискванията, към които следва да се придържат, и за критериите, по които ще бъдат оценявани.** За да бъде оценяването справедливо и процесът да протича безпроблемно, е необходимо студентите да бъдат своевременно и писмено информирани за всяка една форма на самостоятелна работа, която ще бъде оценявана, както и за сроковете за предаване. Писмената форма елиминира възможностите за комуникационни смущения, които са често явление при вербално предаване на информация между

много хора. Същевременно студентите следва да бъдат информирани за изискванията към тях и за критериите, по които всяка задача ще бъде оценявана. Важно е студентите да работят в някакви рамки, зададени от преподавателя – дали той отдава най-голямо значение на творческия подход към задачата и оригиналното мислене или пък цели да провери способността за осмисляне и точно възпроизвеждане на някаква концепция и т.н. Добра практика би било, ако се организират кратки курсове/семинари за студентите върху това как се пише курсова работа, как се изготвя и представя презентация.

- **Използването на минимум два компонента при формиране на крайната оценка, които да позволят разкриването на различни знания, умения и компетентности на студентите.** Поради изискването за задължителна писмена форма на финалния изпит, той следва да остане като задължителен компонент. На практика нито една оценка не може да бъде сто процента прецизна, но целта е максимално достоверна оценка, която най-добре отразява степента, в която студентите са постигнали поставените цели на обучение. С оглед на това е необходимо да се съберат повече свидетелства за работата на студентите и на база на тях да се изведе комплексна оценка. Колкото по-голямо е разнообразието от средства за оценяване и свидетелства за студентската работа, толкова по-прецизна би била оценката. Това предполага прилагане на повече от едно средство за оценяване. Използването на различни средства признава разликите в предварителната подготовка, межкултурните различия и разнообразните методи за учене на отделните студенти. С цел придобиване на умения за работа в екип е препоръчително работата през семестъра да включва както индивидуални, така и екипни задачи.

- **Включване във финалния писмен тест на въпроси от различен характер, както и на комбинация от отворен и затворен тип въпроси.** Писмената форма е посочена в Закона за висшето образование и в Правилника на УНСС за учебната дейност като задължителен елемент на изпита. Поради това, форматът на теста се оказва от изключителна важност. Въпросите в теста е добре да бъдат обособени в различни категории. В тази връзка предварително обявеното съдържание на курса следва да запознава студентите с типовете въпроси: въпроси за дефиниции; въпроси за изясняване на причинно-следствени връзки; въпроси, изискващи критична оценка; въпроси, изискващи прилагане на формули и съответно изчисление; въпроси за даване на препоръка в определена ситуация и т. н. Добра практика би било в началото на курса на студентите да се предостави примерен тест и да се разясни неговата структура, видовете въпроси, скалата за оценяване и времето за работа.
- **Осигуряване на възможност на студентите да получават обратна връзка за постигнатия от тях напредък в процеса на изучаване на дадена дисциплина, за резултатите от тяхното представяне при отделните форми на изява и на финалния изпит.** Всяка една задача, изработена от студент, следва да бъде оценена от преподавателя, а оценката – мотивирана и комуникирана на студентите по подходящ начин. Обратната връзка следва да е достатъчно детайлна, конструктивна и своевременна, така че да е от полза на студентите при подготовката им за бъдещи задачи. По този начин студентите биват ангажирани в по-голяма степен в процеса на обучение, а ангажирането и окуражаването им доказано подобрява тяхното представяне. Комуникацията със студентите по време на семестъра и комуникирането на обратна връзка за техния прогрес повишава усещането им за оценяването като последователен и продължителен процес, а не като еднократен акт.
- **Представянето на всеки студент по дадена дисциплина да бъде оценявано от най-малко двама преподаватели.** Колкото и прецизно да е разработен инструментариумът за оценяване, този процес в известна степен е субективен и не изключва възможността за проява на грешки или пристрастия. Налице са практики за по-справедливо оценяване – примерно, независима оценка от две лица (в случай на разминаване работата се оценява от трето лице); организиране на сесии за оценяване, при които няколко преподаватели независимо оценяват студентската работа, коментират и обосновават оценките си.
- **Внедряване на система за оценяване от страна на студентите за качеството на преподавателската работа и на предлаганото обучение по всяка дисциплина.** Много е важно оценката на студентската работа и постижения да бъде неразривно свързана с оценка от студентите за преподавателската работа. Това предложение не може да бъде интегрирано самостоятелно от всеки отделен преподавател, а следва да бъде прието като общовалидна практика поне на ниво катедра. С оглед съобразяване с добрите практики в университетското образование по света, в това отношение в УНСС може да бъде разработена стройна и приложима система. Това би направило и процеса на атестация на преподавателите в рамките на катедрите по-обективен и резултатен. Не е задължително студентите директно да оценяват преподавателската работа, но прилагането на система, информираща за реакцията на студентите относно равнището на предлагания от преподавателя курс, може значително да

допринесе за по-високо ниво и репутация на обучението в УНСС. Преминването към реална избираемост на курсове (за бакалавърска и магистърска степен) ще бъде важен фактор в това отношение.

- **Да бъде преосмислена (в посока намаляване) практиката за бакалаври и магистри относно броя на поправителните сесии.** Регулирането на опциите за явяване на поправителен изпит би повлияло благоприятно върху мотивацията на студентите и би ги ангажираше в по-голяма степен с процеса на обучение.

Екипът по проекта счита, че за курсовете в **бакалавърска степен** трябва да има задължително два изпита – в средата и в края на семестъра, като тежестта на изпита в края на семестъра да бъде най-малко 50% в крайната оценка. Задължително лекторът и водещият семинарните занятия да участват при формирането на крайната семестриална оценка.

Оценяването на студентското представяне в **магистърските програми** на УНСС следва да бъде насочено в много по-голяма степен към окуражаване на самостоятелната работа и изява на студентите. Това означава включване на компоненти със съответната тежест в изборния от преподавателя инструментариум за оценяване като примерно презентация (както самостоятелна, така и в екип), разработване на казус, представяне на икономическо есе и др.

В най-голяма степен екипът констатира разминаване с европейските практики относно системата в УНСС за **оценяване на магистърските тези**. Европейските практики предвиждат тази много важна оценка за студентите магистри да се пише на първо място от научния ръководител, който най-добре познава студентската работа и представения резултат. Комисиите за защита на магистърски тези в УНСС включват преподаватели, които не познават в детайли магистърските разработки, а мнението на рецензента (не оценката) е само

за сведение и комисията не е обвързана да вземе предвид това мнение. В тази връзка е предложението на екипа по проекта за съобразяване с европейските практики и по-конкретно в оценяването на магистърската теза задължително да участва научният ръководител и само преподаватели, които преди защитата са се запознали подробно със студентската разработка. Прилагането на този подход неизбежно включва повишени изисквания към работата на научния ръководител, както и формализиране на критерии за оценка от страна на рецензента.

Методите и практиките в докторантското обучение в УНСС също се нуждаят от актуализиране, което в голяма степен означава съобразяване с университетските системи в това отношение в съвременния свят. Практиките за оценяване на докторантите в България понастоящем са в значителна степен ограничени от действащата нормативна уредба³. Въпреки наличните ограничения, може да се приеме, че българските университети разполагат с възможности да подобрят практиката на оценяване на докторантите в рамките на годишните им атестации. В тази връзка са предложението на екипа по проекта.

- **На първо място, начинът на приемане на нови докторанти се нуждае от преосмисляне.** Прием на нови докторанти въз основа на оценка на изпит върху концепт е твърде остаряла форма. Имайки предвид целта на доктората и по-конкретно подготвяне на самостоятелен изследовател в по-тясна научна област, приемането на нови докторанти може да бъде на два етапа, като на първи етап

³ Съгласно чл. 14 на Правилника за приложение на Закона за развитието на академичния състав в Република България обучението на докторантите включва следните дейности: 1. Научноизследователска дейност; 2. Посещение и участие в работата на курсове (семинари, тюториали от докторско ниво); 3. Преподавателска и/или експертна дейност, участие в научни форуми (национални и/или международни); 4. Изпити за докторски минимум; 5. Защита на докторска дисертация.

Икономическо образование

се включи представяне на мотивационно писмо и разработка с определен обем по избрана тема в сферата на интереси на кандидата. След селекция въз основа на писменото представяне, като втори етап се провежда дискусия с преминалите успешно първия етап кандидат-докторанти. *Има много силни аргументи в полза на практиката определянето на темата на дисертационния труд да става не в самото начало, а след приключване на първата година от докторантурата.*

- **Акцентът в подготовката на докторантите да бъде поставен върху придобиването на умения и компетентности, които способстват за превръщането им в изследователи.** В редица чуждестранни университети първоначално се поставя акцент върху обучение по предмети, които допринасят в най-голяма степен за това докторантите да се изградят като самостоятелни изследователи. Впоследствие се акцентира върху конкретната научна област.
- **В процеса на подготовка на докторантите следва да участват много по-широк кръг от преподаватели, а не само научният им ръководител.** Това може да стане не само под формата на лекционен курс и докторантски минимум, а чрез по-меки, гъвкави и неангажиращи форми като обсъждания на планирани публикации в различен формат, семинари/уъркшопи и др., на които докторантите активно да търсят срещи и обмяна на мнения и с други преподаватели и изследователи.
- **Процесът на подготовка и оценяване на докторантите следва да ги ангажира в много по-голяма степен в комуникация и взаимодействие с други докторанти.** Докторантите са заинтересовани чрез различни форми да обменят идеи относно дисертационните си изследвания, да търсят критични бележки и така да се извлича полза от различните мнения.
- **Насърчаването за придобиване на интернационален опит е особено важно в съвременния свят.** То цели да „отвори“ бъдещите изследователи към особеностите на международната среда, в която ще се развива тяхната бъдеща работа, и да повиши тяхната конкурентоспособност в международен план. При атестация на докторантите в по-голяма степен следва да се отчетва участието им в програми за международен обмен и международни конференции.
- **Време е за преосмисляне и относно разбирането на това какво е дисертационни изследвания и съответен съобразяване със световните практики в това отношение.** Представянето и защитаването пред научно жури на (максимум) три публикации в престижни издания по формулираната дисертационна тема изисква повече усилия и компетентности от кандидата, но информира в необходимата степен научната общност за актуалност, значимост и равнище на докторантурите в съответния университет, както и осигурява необходимата обратна връзка под формата на неограничен брой отзиви и критични бележки за работата на докторанта (това определено е в полза на качеството на дисертационните му изследвания). В съответствие с действащото в България законодателство понастоящем, формата на дисертацията е монолитен труд. Като се има предвид действащото положение, усилията междувременно могат да се насочат към гарантиране на това дисертационният труд да съдържа научни или научноприложни резултати, които реално могат да се определят като приноси. Частите от дисертацията, които съдържат тези резултати, трябва да са доказано годни за публикуване в престижни индексирани научни издания. Това означава да е налице публикация в такова издание преди защитата (вътрешна и пред научно жури).

Заклучение

Изследването относно академичните практики, включващи различни методи и процедури за оценяване работата на студентите в европейски и американски университети дава възможност да се провери, допълни и усъвършенства използвания инструментариум в това отношение в УНСС. Екипът по проекта положи много усилия с оглед представяне на значителното многообразие относно използвания инструментариум за оценяване работата и изиявите на студентите в трите степени на университетско образование. Направените в настоящия материал предложения за усъвършенстване са съобразени с действащите към настоящия момент законови положения в сферата на висшето образование в България.

Цитирани източници:

Закон за висшето образование, Обн. ДВ. бр. 112 от 27 Декември 1995 г., последни изм. и доп. ДВ. бр. 98 от 9 Декември 2016 г.

(Zakon za razvitiето na akademichnia sastav v Republika Bulgaria, Obn. DV. br. 38 ot 21 May

2010 g., posledni izm. DV. br. 68 ot 2 Avgust 2013 g.)

Закон за развитието на академичния състав в Република България, Обн. ДВ. бр. 38 от 21 Май 2010 г., последни изм. ДВ. бр. 68 от 2 Август 2013 г.

(Zakon za vissheto obrazovanie, Obn. DV. br. 112 ot 27 Dekemvri 1995 g., posledni izm. i dop. DV. br. 98 ot 9 Dekemvri 2016 g.)

Правилник за прилагане на Закона за развитието на академичния състав в Република България, приет с ПМС № 202 от 10.09.2010 г., Обн. ДВ. бр. 75 от 24 Септември 2010 г., последни изм. ДВ. бр. 57 от 28 Юли 2015 г.

(Pravilnik za prilagane na Zakona za razvitiето na akademichniya sastav v Republika Bulgaria, priet s PMS № 202 ot 10.09.2010 g., Obn. DV. br. 75 ot 24 Septemvri 2010 g., posledni izm. DV. br. 57 ot 28 Yuli 2015 g.)

Harlen, W., 2005. Teacher's Summative Practices and Assessment for Learning – Tensions and Synergies, The Curriculum Journal 16, p.207-22.

Suskie. I., 2010. Assessing Student Learning, A Commonsense Guide, Second Edition.